

СЕКЦІЯ 3 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

ВІДКРИТІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСНОВНОГО ЗАВДАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Серветник А.Г., приватний нотаріус
Харківський міський нотаріальний округ

Стаття присвячена дослідженню основного завдання цивільного судочинства в умовах забезпечення основних міжнародних стандартів здійснення правосуддя – відкритого судового розгляду справи судом.

Ключові слова: цивільне судочинство, судовий розгляд, принцип відкритості судового розгляду.

Статья посвящена исследованию основного задания гражданского судопроизводства в условиях обеспечения основных международных стандартов осуществления правосудия – открытого судебного разбирательства дела судом.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, судебное разбирательство, принцип открытого судебного разбирательства.

Servetnik A.G. PUBLICITY AS AN ELEMENT MAIN TASK OF CIVIL PROCEEDINGS

The article investigates the main task of civil proceedings under the provision of basic international standards of civil justice – an open hearing in the court.

Key words: civil proceedings, trial, principle of an open hearing.

Постановка проблеми. Цивільне судочинство як форма реалізації судової влади та діяльність суду й учасників процесу направлена на досягнення певної мети, як це визначено в ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), – на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [1].

При цьому важливе значення має не тільки основна мета цивільного судочинства, на яку направлено всю діяльність, але й способи її досягнення – справедливий неупереджений та своєчасний розгляд.

На нашу думку, відкритість розгляду справи та її вирішення має визначальне й вирішальне значення для забезпечення справедливості, тому є невід'ємним елементом основного завдання цивільного судочинства, характеристикою діяльності суду й учасників процесу з розгляду й вирішення справи. Така ознака характеризує саме судову діяльність із вирішення цивільних спорів, її зовнішні прояви, які також втілені в принципах цивільного судочинства, поряд зі своєчасністю та неупередженістю.

Основними міжнародними стандартами визначено вимоги відкритого розгляду справ судом. Так, у ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. встановлено, що кожен має право саме на справедливий і публічний або відкритий розгляд його справи судом, встановленим законом, що у свою чергу створює певні міжна-

родні стандарти розгляду й вирішення справ [2]. Такі стандарти ефективної судової системи демократичного правового суспільства повинні бути реалізовані в повному обсягу в чинному цивільному процесуальному законодавстві.

Відкритий судовий розгляд справ ґрунтується й на традиційних усталених поглядах та уявленнях про справедливе правосуддя в справах, що панують в українському суспільстві. Саме вдале поєднання позитивного досвіду світового співтовариства, надбань наукових досліджень під час врахування фактичних реалій та особливостей становлення та розвитку судової системи в Україні надасть можливість сформулювати сучасний ефективний механізм цивільного судочинства.

Ступінь розробленості проблеми. Проблемі визначення мети й завдань цивільного судочинства присвячено багато досліджень, серед яких особливої уваги заслуговують роботи К.В. Гусарова, С.Л. Дегтярьова, О.С. Захарової, І.О. Ізарової, С.О. Короєда, М.Й. Штефана, С.Я. Фурси, В.В. Яркова та інших. Єдиним спеціальним дослідженням, присвяченим дослідженню мети й завдань цивільного судочинства, є робота Г.О. Жиліна «Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции» 2001 р. [3].

Проте при цьому поза увагою залишається питання про відкритість як ознаку судової діяльності та елемент основного завдання цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Ще наприкінці XIX століття О.Є. Нефедьєв правильно зазначав, що як юридична діяльність цивільний процес направлений на досягнення

вказаної в законі мети, тобто має цілісність, єдність, визначений привід та умови виникнення, існування й припинення, а також юридичні наслідки – діяльність суду як органу влади, у волі якого проявляється воля держави [4, с. 152]. М.А. Гурвіч зауважував, що цивільне процесуальне право, регламентуючи діяльність суду зі здійснення правосуддя, є гарантією реалізації завдань цивільного судочинства [5, с. 9]. Натомість Г.О. Жилін при цьому зауважує, що діяльність суду також повинна відповідати закріпленій у законі цілям судочинства, відступ від яких призведе до судової помилки, тому цілі виступають критерієм оцінки ефективності судочинства [3, с. 1].

Крім того, у науці цивільного процесуального права відсутня єдність щодо визначення мети та завдання цивільного судочинства. Так, ЦПК України та багатьох інших країн містять норми, які характеризують завдання цивільного судочинства, тоді як наука цивільного процесуального права досить часто згадує про мету цивільного судочинства. Мова при цьому йде майже про одне й те саме правове явище.

Мета й завдання не є взаємовиключними поняттями, але водночас за своєю природою вони відмінні, що під час детального аналізу може безпосередньо вплинути на їх застосування та тлумачення. Г.О. Жилін також вказує, що використання цих двох понять (завдання та мета) вимагає послідовний розвиток процесу, оскільки завдання як часткова проміжна ціль завжди виступає як засіб досягнення наступного завдання на більш віддаленому етапі процесуальної діяльності, на другому ж етапі задача сама виступає як мета [3, с. 3].

Він пропонує використовувати термін «цільові установки», який дозволяє об'єднати мету й завдання, але при цьому зауважує на необхідності використання обох понять, оскільки, з одного боку, цільова установка – це бажаний результат процесуальної діяльності (мета), а з іншого – нормативно закріплений засіб досягнення такої більш загальної мети на визначеному етапі судочинства (задача, завдання). Під процесуальною задачею (завданням) він розуміє закріплену в нормах цивільного процесуального права приватну проміжну ціль, яка виступає як засіб реалізації більш віддалених і загальних цілей процесуальної діяльності суду й інших суб'єктів розгляду та вирішення справ, а під процесуальною метою – закріплений у нормах цивільного процесуального права суспільно необхідний і бажаний результат процесуальної діяльності суду й інших суб'єктів загалом або на окремих її етапах [3, с. 16–17].

При цьому можна підтримати думку К.В. Гусарова, який вважає, що «мета» й «завдання» – поняття парні, оскільки одне доповнює інше, й одне не може існувати без іншого. Водночас термін «мета» значно ширший за поняття «завдання», і в рамках однієї мети може бути сформульовано декілька завдань [6, с. 20].

О.С. Захарова вказує на те, що мета судочинства повинна визначати засоби її реалізації, а не завдання [7, с. 11]. Наприклад, завдання зі своєчасного розгляду й вирі-

шення справи є засобом досягнення кінцевої мети судочинства, а для стадії підготовки справи до судового розгляду вони самі виступають як цілі, які досягаються виконанням своїх специфічних завдань, передбачених ст. 141 ЦПК України.

У науці також висловлюються думки про те, що категорії «ціль» і «завдання» в науці цивільного судочинства є самостійними й нетотожними, їх потрібно розрізняти. Цілі цивільного судочинства полягають у захисті прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права Росії, попередженні правопорушень, укріпленні законності й правопорядку, вихованні поважного ставлення до закону та суду. Досягнення вказаних цілей зумовлюється виконанням загальних завдань цивільного судочинства, які полягають у правильному та своєчасному розгляді й вирішенні цивільних справ [8, с. 10].

Безперечно, будь-яка усвідомлена воляова дія, як і процесуальна, за своєю суттю зумовлена бажанням досягти конкретної мети цієї діяльності. Мета – це узагальнений ідеальний образ очікуваного результату розгляду та вирішення справи судом, на який розраховують й учасники процесу, який відповідає потребам суспільства.

Визначення мети та завдань цивільного судочинства важливе передусім тому, що належним чином визначена та конкретизована мета дозволяє досягнути бажаного її результату. Метою вважається кінцевий свідомо бажаний результат, якого можна досягти під час здійснення конкретного виду діяльності; завдання являє собою конкретні проблеми, успішне вирішення яких призводить до здійснення вказаної загальної цілі. Тобто досягти цілі можна шляхом здійснення конкретного завдання, а часто декількох завдань, у процесі здійснення яких вона реалізується остаточно.

Так, мета цивільного судочинства повинна бути визначена загальною й системно, вказувати на конкретний бажаний результат цієї діяльності, а завдання цивільного судочинства характеризують бажаний результат здійснення процесуальних дій конкретної стадії розгляду справи. Отже, метою можна визначити кінцевий бажаний результат, якого прагнуть досягти суб'єкти, які здійснюють цю діяльність. Завданням є проміжний результат, досягнення якого забезпечує можливість реалізації кінцевого результату – мети, на яку направлено діяльність.

Відповідно до ст. 1 ЦПК України 2004 р. завданням цивільного судочинства визначається справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

У ст. 2 ЦПК України 1963 р. в редакції закону від 15 грудня 1992 р. завданням цивільного судочинства було визначено охорону прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави шляхом всебічного розгляду та вирішення цивільних справ відповідно до чинного законодавства.

У першій редакції ЦПК УРСР 1963 р. завданням цивільного судочинства був правильний і швидкий розгляд та вирішення цивільних справ із метою охорони суспільного й державного устрою СРСР, соціалістичної системи господарювання та соціалістичної власності, захисту політичних, трудових, житлових й інших особистих і майнових прав та охоронюваних законом інтересів громадян, а також прав й охоронюваних законом інтересів державних установ, підприємств, колгоспів та інших організацій.

Безумовно, саме в меті цивільного судочинства знаходить своє закріплення та відображення пануюча доктрина, яка визначає погляди та підходи на процес як вид судової діяльності зі здійснення правосуддя, розставляються пріоритети й обумовлюються підходи до правового регулювання конкретних процесуальних дій. Так, радянська ідеологія диктувала необхідність закріплення та забезпечення активної ролі суду в процесі всебічного розгляду справи, розвиваючи це положення домінуючою роллю охорони суспільного й державного устрою держави над людськими цінностями. Зміни вектору основної мети цивільного судочинства з охорони на захист прав, свобод і інтересів обумовлена розвитком і закріплення демократичних правових тенденцій у суспільстві, які особливо посилились унаслідок прийняття в 1996 р. Конституції України.

Слід також відмітити, що в ст. 1 ЦПК України закріплено задачі цивільного судочинства, тоді як у ст. 5 ЦПК Республіки Білорусь встановлено завдання цивільного процесуального законодавства. Однак основною метою цивільного процесуального законодавства слід вважати нормативне правове регулювання діяльності судів й інших учасників із розгляду та вирішення цивільних справ, як і інших галузей законодавства, як систем нормативно-правових актів, що регулюють визначені суспільні відносини.

Щодо визначення основної загальної мети цивільного судочинства виникла цікава дискусія між С.Л. Дегтярьовим та Г.О. Жиліним. Так, С.Л. Дегтярьов висунув тезу про те, що захист прав, свобод і законних інтересів не є основним завданням судової влади, судових органів у цивільному судочинстві, оскільки це в більшій мірі є завданням законодавця, а не суду, який не можна бути учасником конкретного процесу, а це суперечить принципам незалежності суду та змагальності. Науковець зазначає, що складно конкретизувати дії суду з виконання якоїсь цілі, крім розгляду та вирішення справи, що йому підвідомча, а захисту підлягають лише реально існуючі права під час їх порушення або оспорення, що можливо встановити тільки після розгляду справи. Судовий захист є лише одним зі способів вирішення правового конфлікту, в умовах змагального процесу захист прав є обов'язком не суду, а самого учасника, суд не зможе захистити його права та виконувати свої процесуальні обов'язки [10, с. 99].

Ця позиція доволі детально критикувалась Г.О. Жиліним, який зауважив, що основною кінцевою метою судової влади, суду й судочинства, як це й передбачено Основним За-

коном країни, є саме захист прав, свобод і законних інтересів осіб, справа яких стає предметом судового розгляду. Сама природа правосуддя означає, що конфлікт, який виник, повинен бути вирішений на користь того суб'єкта, права якого порушені або неправомірно оспорені. Саме в цьому полягає сутність положення, відповідно до якого права й свободи людини та громадянина забезпечуються правосуддям, але конституційна норма в такому разі лише адекватно виражає об'єктивно існуючу мету судочинства, оскільки саме в цьому й полягає призначення інституту судової влади в демократичній правовій державі [10, с. 100–101].

На думку Г.О. Жиліна, основна кінцева мета судочинства в цивільних справах полягає в захисті порушених або неправомірно оспорюваних прав, свобод і законних інтересів осіб, спір між якими вирішується судом, оскільки головне соціальне призначення суду як органу правосуддя, закріплене в Конституції РФ, полягає в забезпеченні захисту прав і свобод людини та громадянина [11, с. 43–44].

Варто зазначити, що на пропозицію Г.О. Жиліна, який є одним зі співавторів ЦПК РФ, завданням цивільного судочинства було визначено правильний і своєчасний розгляд та вирішення справ із метою захисту порушених або оспорюваних прав, свобод чи охоронюваних законом інтересів громадян й організацій, охорони державних та суспільних інтересів, а також, як він правильно зауважив, захист прав і свобод людини в переліку задач було надано пріоритет [11, с. 15].

Правильність розгляду та вирішення справ, на думку Г.О. Жиліна, означає законність судочинства. Своєчасність – дотримання встановлених строків під час здійснення процесуальних дій, а справедливість забезпечується на основі правильного встановлення фактичних обставин справи, їх правильної юридичної оцінки, правильного тлумачення норми, що застосовується, яка завжди діє в системі інших норм, за умов дотримання закріпленої в нормах права процедури розгляду справа, строків та принципів судочинства [11, с. 18–19].

Підтримуючи цю позицію, хочемо додати, що, на нашу думку, загальна мета цивільного судочинства зумовлена тим, що це є спосіб здійснення правосуддя та форма реалізації судової влади. Справедливість, своєчасність та неупередженість, які визначені ст. 1 ЦПК України, є характеризуючими ознаками діяльності, яка здійснюється в цивільному судочинстві – розгляд і вирішення цивільних справ. Конкретні дії, які застосовує суд та учасники процесу, які спрямовані на розгляд і вирішення справи, повинні відповідати певним вимогам, тобто набувати певних ознак для забезпечення результату, на який спрямовано цю діяльність – захист порушених, незвідомих або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Так, не можна заперечувати, що основною вимогою до діяльності суду й учасників процесу з розгляду справи є справедливість. Будучи філософською категорією, у процесі розгляду та вирішення справи вона реалізується доволі реально, зокрема, передбачені законом варіанти поведінки суду й учасників

процесі надають можливість діяти з метою встановлення справедливості. Наприклад, законом передбачено право суду призначити або замінити законного представника за клопотанням малолітньої або неповнолітньої особи, якщо це відповідає її інтересам (ч. 4 ст. 43 ЦПК України). Таким чином, суд має виходити з інтересів малолітньої особи та загальних уявлень про справедливість.

Більш визначеною є вимога про своєчасність розгляду та вирішення цивільних справ. Вимога своєчасності розгляду забезпечується цілим інститутом процесуальних строків, які встановлені законом або визначаються судом.

Проте найбільш важливим із них є розумний строк розгляду цивільних справ судом. Це строк не є точно визначеним, він має відповідати обставинам справи. Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) розроблено систему критеріїв, які можна застосовувати під час визначення розумності строків розгляду цивільної справи судом [12].

Неупередженість розгляду та вирішення справи судом теж є однією з важливих та невід'ємних вимог, які дозволяють дійсно досягти мети цивільного судочинства. Гарантіями реалізації цієї вимоги виступають різні процесуальні механізми, зокрема інститут відводу суддів та учасників процесу.

На нашу думку, ще однією важливою вимогою, що характеризує розгляд і вирішення цивільних справ та дозволяє досягти мети, зокрема захисту порушених невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, є відкритість.

По-перше, відкритість характеризує судову владу та її реалізацію, тому повинні характеризувати діяльність, яку здійснює суд – розгляд і вирішення цивільних справ.

По-друге, саме відкритий розгляд і вирішення справ судом забезпечує змагальний процес, що є основною позовною провадженням цивільного судочинства. Тільки змагальність учасників процесу дозволяє суду визначити дійсні фактичні обставини справи спору. Будь-яке безпідставне втаємничення процесу дослідження доказів та вирішення спору призведе до створення підґрунтя для зловживань, недовіри, корупції в судах.

По-третє, відкритість забезпечує дотримання всіх інших принципів цивільного процесу та його законність, гарантуючи можливість участі та контролю громадськості в судовому розгляді. Це має надзвичайно важливе значення та неодноразово підкреслювалося в міжнародних актах та документах.

Вважаємо, що здійснення основної мети цивільного судочинства приводить паралельно й до реалізації низки інших завдань, у тому числі підтримання рівня правосвідомості та правової культури, поваги до закону та правосуддя, що є важливою передумовою для розбудови демократичної правової держави.

Визначення системного цілісного правильного наукового підходу до основних цілей і завдань цивільного судочинства має важливе значення для подальшого розвитку та реформування цивільного процесуального законодавства, формування ефективної системи правосуддя в Україні.

У зв'язку із цим віднесення до основних вимог відкритості розгляду та вирішення цивільних справ судом сприятиме забезпеченню ефективної системи судового захисту цивільних прав, належній реалізації основної мети – захисту порушених невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Висновки. Отже, основним завданням цивільного судочинства варто визнати справедливий, неупереджений, своєчасний та відкритий розгляд і вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Таким чином, варто внести відповідні зміни до ст. 1 ЦПК України та викласти її в такій редакції: «Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Жилин Г.А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции : автореферат дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Г.А. Жилин ; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – М., 2000. – 19 с.
4. Нефедьев В.О. К учению о сущности гражданского процесса: соучастие в гражданском процессе. Соучастие по немецкому и французскому праву / В.О. Нефедьев. – Казань, 1891. – 231 с.
5. Советский гражданский процесс : [учебник для вузов по спец. «Правоведение»] / [А.Т. Боннер, М.А. Гурвич, С.В. Курьлев и др.] ; отв. ред. М.С. Шакарян. – М. : Юрид. лит., 1985. – 526 с.
6. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Гусаров Костянтин Володимирович ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Харків, 2011. – 37 с. – С. 20.
7. Захарова О.С. Завдання цивільного судочинства : деякі теоретичні проблеми / О.С. Захарова // Адвокат. – № 11. – 2009. – С. 10–13.
8. Чудаева О.П. Реализация задач гражданского судопроизводства в стадии судебного разбирательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / О.П. Чудаева ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2009. – 28 с.
9. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11 января 1999 г. № 238-3 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=hk9900238.
10. Дегтярев С.Л. Цели и задачи судебной власти на современном этапе / С.Л. Дегтярев // Правоведение. – 2005. – № 6. – С. 99–108.
11. Жилин Г.А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы / Г.А. Жилин. – М. : Проспект, 2010. – 576 с.
12. Постанова Пленуму ВСС України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/postanovi_z_2014_rik.html.